

7 Alternativt politiskt engagemang

I det förra kapitlet konstaterade vi att de partiaktiva genomgående ser partiväsendet som den främsta kanalen för medborgarinflytande. En representativ demokrati anses förutsätta vitala partier. Utan partier, ingen demokrati. Andra organisationer kan, menar man, möjligen komplettera partierna som förbindelselänkar mellan medborgarna och den politiska makten, men det handlar i grunden om en ytterst en marginell roll.

Är partiernas kris också demokratin kris?

Med ett sådant perspektiv blir naturligtvis partiernas kris analog med demokratin kris. Men ett sådant resonemang kan naturligtvis problematiseras. Bara för att medborgarna vänder de politiska partierna ryggen behöver naturligtvis inte demokratin ta skada, kan man hävda. Visserligen är partiväsendet den främsta kanalen för medborgarinflytande i en representativ demokrati, men det finns också andra. Sålunda brukar medborgarnas deltagande i föreningslivet generellt tillmätas en stor demokratisk betydelse. Ett sådant deltagande sägs vara en skola i demokrati; medborgarna lär sig samarbeta och ta ansvar för gemensamma angelägenheter. Det anses också ge upphov till förtroende mellan medborgarna emellan och därmed är ett vitalt föreningsliv med en populär term en förutsättning för det sociala kapitalet i samhället (Putnam 1996). Förtroendet gör att människor vågar samarbeta och inte ensidigt styras av det kortsiktiga egenintresset. Det uppstår goda cirklar: förtroendet leder alltså till att det sociala kapitalet växer, och detta kapital har den egenskapen att det växer desto mer man använder det genom att samarbeta med andra. Avgörande är enligt Robert Putnam inte att de medborgerliga sammanlutningarna har ett uttalat politiskt syfte. Att sjunga i en kör eller att delta i en fågelskådarklubb kan vara tillräckligt för att den nödvändiga solidariteten och samhällsandan uppkommer.²

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Intresset för sambandet mellan medborgarnas engagemang i föreningslivet och en vital demokrati är emellertid inte nytt inom samhällsvetenskapen. När Alexis de Tocqueville rapporterade om sina iakttagelser från det tidiga 1800-talets Amerika framhöll han just det omfattande engagemanget i föreningar av olika slag som det utmärkande för vad han såg som det ”mest demokratiska landet” på jorden i ”närvarande tid” (Tocqueville 1844). Över huvud taget har inom sociologin betydelsen av intermediära grupper, som fostrar och skapar ansvarskänsla, betonats såsom demokratiskt oumbärliga (Segerstedt 1939).

Det har i diskussionen om demokratins hälsotillstånd gjorts gällande att medborgarnas engagemang i samhällsfrågor, tvärtom vad många hävdar, är mer omfattande än tidigare – men att det tar sig andra uttryck. Många intensivt politiskt engagerade individer ser det som mer meningsfullt att vara aktiv i exempelvis en aktionsgrupp än ett politiskt parti. Ett sådant engagemang, som är mer fokuserat mot en speciell fråga, anses nämligen erbjuda större möjligheter att påverka, och det motsvarar också i andra avseenden den moderna, eller kanske snarare, postmoderna, människan – vars affektiva orientering mot politiska partier blir allt mindre – bättre (se Bäck & Möller 1997, s. 290 ff.). Partiernas kris – och enligt vissa förestående hädanfärd – skulle därmed vara mindre bekymmersam ur demokratisk synvinkel. Den fråga som står i blickpunkten i föreliggande kapitel är vad som kännetecknar de medborgare som engagerar sig i politiskt adekvata sammanslutningar. På vilket sätt skiljer sig deras motiv, attityder och arbetssätt från partiorganisationernas trotjänare? Kan också dessa individer, som arbetar med samhällsfrågor utifrån andra utgångspunkter, karakteriseras som demokratins trotjänare?

Organisationsmedlemskap och demokrati

Sverige är ett av de länder i världen där det omfattande organisationsdeltagandet brukar framhållas som någonting kännetecknande. Uttryck som ”organisations-Sverige” och ”folkrörelse-Sverige” har varit vanligt förekommande. Endast ett fåtal medborgare har stått helt utanför organisationslivet. De allra flesta svenskar har varit medlem i flera organisationer.

Det rika organisationsväsendet har, från de utgångspunkter som ovan redovisades, beskrivits som en demokratisk plusfaktor. Samtidigt har dock de verkligt aktiva varit ganska få. Det sammantaget höga medlemsantalet kan alltså inte på ett självklart sätt tas till intäkt

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

till att organisationsväsendet berikar demokratin. En avgörande fråga är naturligtvis *varför* man väljer att engagera sig. Sociologisk forskning har visat att den positiva bild av svenskarnas engagemang som målas upp i olika sammanhang kan ifrågasättas (Blomdahl 1990). En etablerad bild, som i hög grad kan sägas vara officiellt sanktionerad,² är att svenskarna är ett folk som vill ta eget ansvar för olika verksamheter i närsamhället, som vill uppleva gemenskap, söka kunskap och bilda opinion för olika idéer.

Dock kan mer krassa och konkreta orsaker till medlemskap tänkas. Sålunda har fler människor blivit *tvingade* att bli medlemmar i föreningar; det gäller exempelvis dem som bor i bostadsrättslägenheter och automatiskt tvingas bli medlemmar i en samfällighet, men det gäller också sådana fall där medlemskapet är nödvändigt för att kunna komma i åtnjutande av en idrottsanläggning eller för att få rabatter av olika slag. Ytterligare ett skäl är att man vill få tillgång till information. Alla dessa skäl kan tala för ett medlemskap, men inte nödvändigtvis för ett djupare engagemang. Då det kunnat beläggas att den ökande andelen föreningsmedlemskap har ägt rum i just föreningar av detta slag – idrottsrörelsen har vuxit kraftigt i motsats till exempelvis de idébaserade folkrörelserna (Blomdahl 1990) – kan det ifrågasättas om det rika föreningslivet i Sverige verkligen innebär ett tillskott för demokratin. Om man inte, som Putnam, menar att det sociala kapitalet kan skapas i stort sett inom alla typer av organisationer.

Förenings-Sverige knakar i fogarna?

I en undersökning framgår också att bilden förändrats till det sämre under det senaste decenniet. Andelen medlemskap har minskat: 1987 var den genomsnittlige svensken medlem i 3,21 föreningar, 1997 var motsvarande siffra 3,05. Nedgången är tydlig men knappast dramatisk. Den andel som står utanför föreningslivet är oförändrad, nedgången beror på att gruppen med många medlemskap minskar; de verkliga föreningsentusiasterna blir alltså färre. Vad som är värt att framhålla är dock att också antalet aktiva föreningsmedlemskap minskar: 1987 var varje svensk i genomsnitt aktiv i 1,13 förening, tio år senare hade denna siffra sjunkit till 0,89 (Petersson m.fl. 1998, s. 63 ff.). Utvecklingen gav upphov till en dyster reflektion:

Utvecklingen när det gäller föreningsengagemang överensstämmer med stagnationen och nedgången i politiskt deltagande, särskilt aktiviteter inom de politiska partierna. Den lilla grupp som bär upp organisationslivet har blivit ännu mindre. Nedgången aktualiserar frågan var den nedre

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

gränsen går för det folkrörelseideal som bygger på att många medborgare frivilligt engagerar sig i organiserad samverkan. Föreningssverige börjar knaka i fogarna (Petersson m.fl. 1998, s. 68).

SNS-statsvetarna är som framgår bekymrade. Det sociala kapitalet sägs erodera, vilket leder till negativa konsekvenser för samhället i dess helhet. Om utvecklingen fortgår i samma riktning som den gjort det senaste decenniet reduceras ”demokratins beslutsprocess till isolerad och kortsiktig intressekamp”. Men ”lobbyism kan inte ersätta dialog” (Petersson m.fl. 1998, s. 69).

Vad man i detta sammanhang gör – det gäller såväl Putnam som SNS-statsvetarna – är att man helt enkelt postulerar att engagemang i föreningslivet genererar vissa demokratiska värden (förtroende, inflytande, tolerans, solidaritet, förmåga att samarbeta och kommunicera etc). Men man kan självfallet inte bara ta för givet att så är fallet. Det är rimligen en empirisk fråga som måste prövas från fall till fall huruvida föreningsengagemang resulterar i en demokratisk medborgaranda. En kvalitativ åtskillnad bör till att börja med göras mellan olika föreningstyper. Ett engagemang i en nazistisk organisation eller i en kriminellt orienterad motorcykelklubb leder naturligtvis till att man som medlem upplever gemenskap och kommer i åtnjutande av någon form av social interaktion, och att man möjligen också lär sig att kommunicera och samarbeta. Men därmed befrämjar naturligtvis inte engagemanget demokratin.

Detta är knappast kontroversiellt. Därmed är det följaktligen inte självklart att medborgarna, genom att delta aktivt i demokratiskt uppbyggda organisationer, utvecklar den typen av medborgaranda som förutsätts vara till gagn för demokratin.

I detta kapitel riktas uppmärksamheten mot vad det är som ger upphov till en sådan anda och hur den tar sig uttryck i olika sammanhang. Genom att analysera 19 djupintervjuer med individer som samtliga är aktivt engagerade i partipolitiskt neutrala men politiskt orienterade eller relevanta organisationer är ambitionen att blottlägga de mekanismer som är av betydelse i sammanhanget. Genom att kartlägga *motiv*, *arbetsformer* och *attityder* hos dessa individer är det förhoppningsvis möjligt att på ett mer kvalitativt plan beskriva några ytterligare arketyper av demokratins trojänare, i dessa fall verk samma utanför partiväsendet.

Urvalsprincipen är den om kritiska test: genom att studera sådana fall av en företeelse där man kan förvänta sig vissa givna kvaliteter kan man, i den mån man inte finner dessa förväntade kvaliteter, starkt ifrågasätta den teoretiska förståelse som funnits. Med andra ord:

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

om inte ens dessa individer, vars engagemang i varierande utsträckning äger rum inom organisationer som har uttalat politiska syften, uppvisar de demokratiska egenskaper som man inom forskningen förväntar sig skall uppkomma när medborgarna frivilligt deltar i föreningslivet, är det knappast troligt att dessa egenskaper finns i någon annan föreningsverksamhet heller. Vidare: genom att utsätta dessa fall av den förväntade företeelsen för en ingående granskning är det förhoppningsvis möjligt att – givet att man nu verkligen finner prov på denna företeelse – säga något betydelsefullt om vilken typ av medborgare som demokratin är i behov av.

En grov indelning av de organisationstyper som de 19 individerna är verksamma inom leder fram till tre huvudtyper: traditionella folkrörelser, lokala aktionsgrupper och sociala proteströrelser.

Traditionella folkrörelser

De traditionella folkrörelsernas roll i det svenska styrelsekicket är väl dokumenterad. När man tidigare talat om "organisations-Sverige" och den svenska folkrörelsekulturen är det just de gamla folkrörelserna från sent 1800-tal som åsyftats. Det är de många människornas engagemang i dessa som betraktas som en stor demokratisk tillgång på det sätt som ovan beskrivits.

Två kvinnor, 67 respektive 28 år gamla, företräder de båda traditionella folkrörelser som finns representerade i urvalet – Röda Korset och IOGT-NTO. Motivet för engagemanget är i båda fallen att hjälpa andra. I det förra fallet (Röda Korset) väljer intervjupersonen att citera ur Röda Korsets stadgar när hon ombeds förklara varför hon är aktiv i organisationen: "*Att hjälpa och förhindra mänskligt lidande*", "*hjälpa utsatta människor oavsett vilka de är*". Och när den yngre av de båda, som representerar nykterhetsrörelsen, får frågan vilket motiv hon har för sitt engagemang svarar hon:

– Jag vill förändra världen! Jag tror att det jag gör spelar roll, även om jag kanske inte får uppleva en förändrad värld under min livstid beträffande de här frågorna. Men jag är ändå övertygad om att de timmar jag lägger ner på det här spelar roll [...] Jag är övertygad om att det blir bättre om det supps och knarkas mindre [...] Det är för många barn som får stryka på foten på grund av att föräldrarna super, det är för många som omkommer i trafiken på grund av alkoholpåverkan, det är för många som blir missbrukare (nr 31).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Dessa intervjupersoner känner alltså en ytterst stark motivation i sitt engagemang att hjälpa andra människor. De har båda framträdande positioner i sina organisationer och arbetar hårt – på ideell basis. De delar vidare grundinställningen att man som medborgare har en moralisk skyldighet att engagera sig för andra människor. ”*Det är vår skyldighet att engagera oss*”, svarar en äldre kvinna som under lång tid varit aktiv i Röda Korset. Men många är lata, anser hon. Avsaknaden av engagemang är skrämmande, menar hon. På frågan om det är viktigt att människor engagerar sig i samhällsfrågor svarar hon:

– Ja, det är klart. Vart skulle det ta vägen om människor intre brydde sig om samhällsfrågorna? Visst skall man engagera sig, men detta håller på att förändras. Inte bara själva engagemanget utan också attityden ”att vad grannen gör skiter jag i”. Så var det inte förr. (Intervjupersonen berättar om två händelser som hon själv bevittnat under senare tid och som illustrerar denna förändrade samhällsmoral.) De här två händelserna fick mig att tänka: hur fostrar vi våra barn egentligen? Man får ju ingen respekt för det som inte är ens eget. Det är ju där vi är i dag. Och det här handlar om att engagera sig. Ser jag någon som klottrar eller gör något och jag då bara går förbi tar jag inget samhällsansvar. Sedan finns det situationer då det är våld med i bilden och man inte törs (nr 27).

Orsakerna till den bristande medborgarandan står således att finna i människors lathet och i ett allmänt moraliskt förfall. Intervjupersonen ser roten till denna dystra utveckling i ett minskat samhällsengagemang. En avgörande omständighet är att den fostran som medborgarna tidigare fått inom ramen för ideellt folkrörelsearbete anses ha försvunnit. Människor intresserar sig i allt högre grad enbart för den egna livssituationen; man struntar i andra. Solidariteten vittrar därmed sönder i samhället. Detta försvagar demokratin, anser hon.

Ett liknande synsätt finns hos den yngre kvinnan. Hon är sedan många år engagerad i IOGT-NTO. Redan som 14-åring blev hon medlem i nykterhetsrörelsen. Det var ett ställningstagande, berättar hon, som föll sig naturligt eftersom hon hade behov av att få engagera sig på ett sätt som var till nytta för andra och hon blev övertygad om att samhället skulle bli betydligt bättre om droganvändningen minskade. Så här svarar hon på frågan om det är viktigt att människor engagerar sig i samhällsfrågor:

– Ja, jag tror nästan det är meningen med livet. Så länge vi kommer att leva tillsammans med andra människor så måste det nog finnas gemensamma regelverk, normer, värderingar osv. Och då måste vi alla vara delaktiga. Men engagemang är väldigt relativt. Det kan utövas på en högre eller lägre nivå i samhället. Men alla bör verka efter sin förmåga (nr 31).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Problemet är emellertid att ”i vissa grupper så har man ingen relation till makten”. Alltför många känner utanförskap, vilket är förödande. Detta utanförskap gäller dock inte henne själv. Hon har ett starkt politiskt självförtroende, beskriver sig själv som driftig, politiskt intresserad och kunnig. Hon har under lång tid varit inne på tanken att engagera sig i ett politiskt parti, men upplever partierna samtidigt som alltför stängda.

– Men jag känner också att mitt liv inte räcker till. Jag känner ibland att jag inte hinner jobba, för att jag skulle vilja jobba mer ideellt. När man tittar i sin kalender och ser att man jobbat 30 timmar ideellt och 40 timmar på jobbet, då inser man att det inte är så konstigt att man är trött. Jag hinner inte sova, äta osv. Jag känner ett enormt engagemang i hjärtat. Alltså jag skulle kunna jobba hur mycket som helst med de här frågorna. Det är möjligheterna som knäcker mig (nr 31).

Detta starka engagemang finns hos fler i urvalet. De intervjupersoner som står i fokus i detta kapitel har det gemensamt att de är idealister som verkligen brinner för det ändamål som deras engagemang kretsar kring. Genomgående lyfts också en annan drivkraft fram som en viktig förutsättning för detta intensiva engagemang: den sociala gemenskapen i organisationen. Detta uttrycks på följande sätt av den nyss citerade eldsjäl:

– En väldigt viktig faktor för mitt engagemang är att det är en trivsamt social miljö. Och att man gemensamt tar ansvar för att det är en social miljö som är öppen, något jag tror många föreningar, oavsett organisation, är dåliga på. Man blir väldigt lätt ett slutet socialt sammanhang (nr 31).

Formen för engagemanget är i båda dessa fall kopplad till verksamhetsformer av ytterst traditionellt slag. *Hederligt folkrörelsearbete* är en term som återkommer vid flera tillfällen hos den yngre kvinnan. Även i samband med att hon beskriver vad som annars brukar kallas för lobbyism: ”vi försöker knyta kontakter i partier, vara där och hålla föredrag, skicka information och så. Ja lite lobbying, eller rättare sagt hederligt folkrörelsearbete”. Termen ”folkrörelse” förekommer också hos den andra kvinnan. I båda organisationerna bedrivs verksamheten efter traditionella riktlinjer, något som den yngre av de båda intervjupersonerna upplever som delvis problematiskt. Hon skulle gärna se en förnyelse, inte minst för att organisationen i ökad utsträckning skall attrahera yngre människor.

– Den här organisationen och dess struktur kan man om man varit med ett tag som jag. Men det är ju däremot helt absurda strukturer att förstå

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

och komma underfund med om man som t.ex. 30-åring kommer och vill engagera sig. Det skulle då nästan behövas en kurs bara för att lära sig det. Det är just det här jag vill försöka motverka (nr 31).

Såväl Rödås Korset som IOGT-NTO är idérörelser: det är attityder, normer och värderingar hos medlemmarna som ligger till grund för engagemanget (Engberg 1986). Nu riktas uppmärksamheten mot en helt annan kategori av organisationer: de lokala aktionsgrupperna där det snarare är medlemmarnas (gemensamma) intressen som motiverar engagemanget.

Lokala aktionsgrupper

Alltfler av de politiskt intresserade medborgarna engagerar sig i lokala aktionsgrupper av olika slag. Sammanlagt 70 000 medborgare beräknas i slutet av 1990-talet vara aktiva inom ramen för ca 3 700 lokala utvecklingsgrupper, byalag, intresseföreningar, sockengrupper, framtidsgrupper etc. Detta engagemang anses ha bidragit till att förnya den lokala demokratin i flera avseenden. Det har sålunda hävdats, att kommunsammanläggningarna skapade ett tomrum som i sin tur öppnade för en revitalisering av den lokala demokratin. Kulturgeografen Ulla Herlitz skriver i en annan rapport till Demokratiutredningen:

Det politiska systemet lade ner sig självt. På landsbygden och i mindre tätorter skapades ett demokratiskt underskott, ett tomrum, utan att det fylldes med något annat [...] Tomrum är till för att fyllas [...] Också det demokratiska tomrummet kommer att fyllas. Genom en successiv förändring av kommunens administrativa område till allt större enheter har ett demokratiskt underskott uppstått (Herlitz 1999, s. 414 f.).

Ett nyckelord bakom detta engagemang är som vi skall se *identitet*. Detta resultat anknyter till Herlitz slutsats: de som har makt i det lokala territoriet saknar identitet i detta, menar hon, och samtidigt har de medborgare som känner identitet inte någon makt.

Intervjupersonernas resonemang verifierar denna iakttagelse. Endast i det lokala territoriet, där det finns möjlighet till överblick och där det föreligger en närhet i olika avseenden – till besluten och mellan människorna – är identitet möjlig, menar de. Demokratin måste därför i huvudsak vara baserad på ett lokalt perspektiv. Ett annat nyckelord är *misstro* mot traditionella och etablerade kanaler, inte minst partier. Misstron är inte lika påtaglig hos alla, men den finns, i en eller annan form. Partiengagemang lockar inte (med något

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

enstaka undantag). Från partiernas sida upplevs dock inte dessa aktiviteter som ett hot. Som vi sett i föregående kapitel tycks partiföreträdarna snarare vara benägna att betrakta byalagen som en kompletterande kanal för folkviljans förverkligande. Men återigen är det i en ytterst begränsad utsträckning man tänker sig att denna komplettering sker. Det är partierna som – enligt de partiaktiva – skall vara demokratins huvudrollsinnehavare.

När vi i det här sammanhanget använder begreppet lokala aktionsgrupper avses alltså såväl byalag som intresseföreningar verksamma i det lokala territoriet vars syfte det är att tillvarata en viss grupp intressen med avseende på exempelvis kön eller etnicitet. Spännvidden blir därför ganska betydande när det gäller typ av organisation. Sammanlagt nio intervjupersoner representerar sådana lokala aktionsgrupper.

By- och stadsdelsföreningar

Fyra intervjupersoner är verksamma i by- och stadsdelsföreningar vars syfte det är att rent allmänt värna det lokala territoriet: *Sörmjöle byutveckling* (nr 28), *Arbetsugan* (nr 29; föreningen organiserar tre stora byar och ett antal småbyar), *Bevara Skarpnäck* (nr 33) och *Tomtebo Stadsdelsförening* (nr 34). Gemensamt för dessa intervjupersoner är en kritisk syn på centralplanering och centralistiska lösningar, idealet är den lokala självstyrelsemodell som prövas på prov i Svågadal. Endast en omfattande decentralisering kan leda till att medborgarna blir mer motiverade att delta i politiken, menar man. Och ett sådant deltagande anses av demokratimässiga skäl vara helt nödvändigt:

– Man skulle sträva efter att lägga ut så mycket som möjligt av besluten [...] Rikspolitiken behövs ju för vissa stora övergripande frågor helt klart. Men de lokala frågorna, de lokala besluten, de borde kunna delegeras ut mycket, mycket mer. Byföreningen skulle på något sätt kunna ta över ansvaret för en hel del saker. Då skulle man få ett mycket bättre engagemang. [...] För mig är demokrati där besluten fattas på väldigt lokal nivå så långt det är möjligt. De som berörs av besluten skall själva vara med och besluta.

(I): *Tycker Du att man är en sämre medborgare om man inte engagerar sig?*

– Ja. Sämre är ett elakt uttryck, men man är faktiskt skyldig att engagera sig. Men man måste inte vara en dålig medborgare om man inte engagerar sig. En del är blyga och törs inte. Det får man acceptera. Men de som är direkt lata, dem tycker jag lite sämre om (nr 28).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Det är ingen tvekan om att dessa eldsjälarna har svårt att respektera oengagerade människor. Få uttrycker emellertid detta lika rakt som föregående intervjuperson. Frågan kan sägas inbjuda till ett avståndstagande svar – att direkt säga att oengagerade människor är ”sämre medborgare” har en elitistisk och möjligen anti-demokratisk implikation. Även om man nu anser detta gäller det att svara ”politiskt korrekt”. ”Nej, jag tycker inte att man är sämre, men då har man inte rätten att klaga heller”, säger en intervjuperson (nr 34). Det finns två förhållningssätt man som medborgare kan ha till samhället, menar en annan (nr 33). Det ena är att ”*roffa åt sig så mycket som möjligt och sedan leva gott, helt isolerad från andra*”. Det andra är att ”*man tillsammans med andra försöker göra någonting, så man kan få en trygg, trevlig och bra tillvaro. Det enda sättet att göra detta är att engagera sig*”.

Vad vi ser prov på här är en dubbelriktad ”vi-och-dom”-känsla hos en del engagerade individer: å ena sidan en misstro mot politiker och maktablissemang, å andra sidan ett uppenbart men i regel kamouflerat förakt för den enligt deras mening alltför utbredda apatin inför samhällsfrågor. I båda fallen handlar det om ett ”vi-och-dom”-perspektiv, där ”vi” representerar det goda. Det gäller de båda folkrörelseaktivister vi inledningsvis stiftade bekantskap med, det gäller dessa lokalaktivister och det gäller – som vi snart skall se – de som engagerat sig inom ramen för olika proteströrelser. Att det på ett tydligt sätt finns ett ”vi” och ett ”dom” gör att förutsättningarna för identifikation är goda. Engagemanget erbjuder därmed någonting socialt meningsskapande. Tydligast är misstron mot de passiva och oengagerade. Ett sådant beteende förstår man helt enkelt inte, det strider mot deras egna referensramar. Eldsjälarna vill dock i regel inte skryta med sina egna insatser, men de är alldeles definitivt tillfredsställda med dessa. I sina egna ögon är eldsjälarna i organisationerna demokratins trotjänare i minst lika hög grad som de partiaktiva är. Förmodligen mer, eftersom många av dem misstror politikernas engagemangsmotiv. Många tror att politiker i allmänhet drivs av starka karriärinstinkter.

Arbetsmetoderna skiljer sig åt mellan intervjupersonerna inom denna kategori. Medan några organisationer är mer orienterade mot att samarbeta med de politiker och tjänstemän som företräder kommunen är andra mer konfrontationsinriktade; i det förra fallet kan en resultatnriktad pragmatism, en samarbets- och förhandlingsstrategi, urskiljas, i det senare handlar det däremot om en medianpassad opinionsbildningsstrategi.

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

– Nej, vi är inte såna människor att vi tar media till hjälp om det är sånt som inte fungerar. Däremot skickar vi ut pressmeddelanden och bjuder in media när saker och ting skall belysas. Alltså om vi har studiegrupper, eller om vi vill att de skall skriva om bygden, men vi går inte ut till pressen som påtryckningsmedel [...] Vi vill inte ha konfrontation, utan vi vill ha samverkan mellan alla (nr 29).

Samverkan är alltså nyckelordet hos denna intervjuperson. När hon diskuterar vad demokrati betyder för henne utvecklar hon de normativa implikationerna av samarbetsstrategin:

– I bygemenskapen diskuterar vi oss fram till en gemensam lösning som gagnar alla, och det är styrkan i det [...] Demokrati för mig är att folk har möjlighet att säga sin mening [...] samverkan är det enda som gäller om man skall komma någonstans. Det går inte att börja slåss, då blir man överkörd. Det är inte det som är meningen med demokrati. Där skall alla människor få komma till tals. *Alla* människor skall ha en chans att säga sin mening och sedan skall man lösa det gemensamt, genom *samverkan*, inte genom konfrontation. Orsaken till det minskande politikerförtroendet är att politiker inte lyssnar på fotfolket, om jag får använda det uttrycket [...] Det största engagemanget finns på lägre nivå där varje människa får ta mer ansvar för sitt eget liv, sin egen utveckling och för bygdens, byns eller kvarterets utveckling (nr 29).

En tydligare kontrast än följande uttalande kan svårligen tänkas:

– En vanlig sketen demonstration bryr sig inte massmedia om. Det måste vara något mer spektakulärt (nr 33).

Intervjupersonen är aktiv i *Bevara Skarpnäck*, en proteströrelse i en Stockholmsförort som kämpar mot de kommunala nedskärningarna. Förutom flera omfattande namninsamlingar har flera spektakulära aktioner genomförts i samband med stadsdelsnämndens öppna möten. En gång bars en likkista in under sammanträdet; i denna slog man ett antal spikar för att illustrera hur nämnden agerat på ett sätt som aktionsgruppen uppfattade vara till nackdel för stadsdelen. Vid ett annat tillfälle hoppade man upp på sammanträdesbordet och viftade med fanor som det stod ”Bevara Skarpnäck” på. Polisen inkallades, vilket enligt intervjupersonen vittnar om att politikerna i nämnden inte respekterar yttrandefriheten. Den mest uppmärksammade aktionen genomfördes efter att den borgerliga majoriteten i Stockholms Stadshus beslutat om att sänka skatten med 40 öre. Intervjupersonen berättar:

– De här (senaste) nedskärningarna stämde nästan på öret med skattesänkningen. Då kom vi på att vi betalar *tillbaka* pengarna! Vi inledde

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

kampanjen med att betala tillbaka 40-öringar samtidigt som vi lämnade över namnlistor till Cederschiöld. Han trodde att vi bara skulle komma och lämna över namnlistorna. Men vi ringde till TV och sa att vi inte bara skulle lämna namnlistorna utan också betala tillbaka pengarna. Vi växlade in 1 000 kronor i 50-öringar, sedan tog vi bort två 50-öringar bara för att de skulle få det lite svårare. Sedan kom vi dit med en stor säck som vi slängde upp på bordet och sa att det här är en återbetalning av den sänkta skatten.

(I): *Var det här era egna pengar?*

– Ja. Sedan har vi fått tag på postgironummer, internnummer i Stadshuset, som vi delar ut till alla i Skarpnäck. Där kan de skicka in, det är lätt att räkna ut, det är ca 50 spänn i månaden. Då tänkte vi att det här kan bli ett problem för dem (politikerna i Stadshuset) att redovisa de här pengarna (nr 33)

Intervjupersonen pekar på ett i hans ögon anmärkningsvärt demokratiproblem som är relaterat till systemet med stadsdelsnämnder. Han finner det stötande att stadsdelsnämndernas politiska sammansättning inte avspeglar valresultatet i stadsdelen. Den *"folkvilja som genomförs är den som finns inne i stan"*. Medan det finns borgerlig majoritet i Stadshuset är det en kompakt vänstermajoritet i den egna stadsdelen.

Den sista intervjupersonen (nr 34) i denna kategori är verksam i *Tomtebo Stadsdelsförening* i Umeå. Det är en välmående medelklassdominerad stadsdel som av intervjupersonen beskrivs som *"Umeås lilla guldfågel"*. Strategin är att påverka genom att utnyttja personkontakter: *"vi jobbar väldigt mycket mot enskilda tjänstemän på Umeå kommun"*. I något fall har man också utnyttjat de goda relationerna som några i föreningen har med vissa journalister. Föreningen sägs ha varit framgångsrik när det gäller att tillvarata stadsdelens intressen: *"det är lätt att få gehör för våra krav"*. I sin ungdom var denna intervju person aktiv i ett politiskt ungdomsförbund och är därför, enligt egen bedömning, väl förtrogen med de normer och oskrivna spelregler som präglar det politiska livet. Ett partipolitiskt engagemang framstår i dagens läge emellertid ytterst avlägset, säger hon. Spelet i politiken avskräcker. Onödiga läsningar och brist på sunt förnuft kännetecknar det politiska arbetet i alltför hög utsträckning. Hon säger sig ha svårt att förstå vad som en gång i tiden fått henne politiskt aktiv. Skrattande konstaterar hon att *"det nog var för att det var så snygga pojkar"*.

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Lokala protestgrupper

Tre intervjupersoner är aktiva i lokala påtryckningsgrupper av mer temporär och avgränsad karaktär; de aktuella grupperna har bildats i syfte att motarbeta trafikplaner.

Umeå Delta- och Skärgårdsförening bildades som en proteströrelse mot Banverkets förslag att dra den s.k. Bottniabanan rakt på ett sätt som innebar stora förändringar för Umeåälvsdeltat. De två intervjupersoner som är verksamma i denna förening (nr 25 och 26) menar att förutom att det i sak var en, enligt deras bedömning, dålig lösning så var den demokratiska processen stötande. De drabbade kände sig överkörda. 800 personer anslöt sig till föreningen. Kännetecknande för dessa medlemmar är enligt en av de båda aktivisterna att *"alla på något sätt har ett egenintresse"* i frågan (nr 25). Den andra vill dock vidga perspektivet: *"det är ett otroligt övergrepp på norra Europas största deltaområde. Både ett övergrepp på naturen i deltat och på min närbarö där"* (nr 26). Men utöver de direkt drabbade – de som bor i området eller har fritidshus där – är också deltat Umeås största fritidsområde. *"En vanlig sommardag är det säkert 2 000 människor bara i den övre delen av deltat"*. Det är därför *"lätt att få människor att engagera sig"* (nr 26).

Föreningen har varit framgångsrik. Man har fått gehör för sitt krav att fler än ett alternativ på bansträckning skall utredas och att det därefter – när utredningen är färdig – skall beredas möjlighet för medborgarna att på något sätt säga sin mening. Aktiviteten har varit mycket omfattande: påtryckningar mot de politiska partierna, offentliga möten, namninsamlingar, flygbladsutdelning, mobilisering av vetenskaplig kompetens, opinionsbildning via medier etc. Samtidigt hade man draghjälp av den uppmärksammade skandalen vid Hallandsåsen, *"den gav medvind"* (nr 25).

Erfarenheterna dessa båda intervjupersoner har från detta projekt är blandade. Å ena sidan har de alltså varit framgångsrika och uppnått ett viktigt delmål (utredning av fler alternativ). Så här uttrycker sig en av de båda aktivisterna:

– Det har ju varit personlighetsutvecklande på många sätt och vis att engagera sig så här [...] Enormt stärkande på många plan. Man tar ju med sig det i massa andra situationer. Man tänker "jag kan ändra mitt liv", "jag kan byta jobb", "jag kan flytta". Alltså, det blir ju mycket vidare vyer när man tror att man kan påverka någonting. När man törs ringa upp KS-ordföranden och säga vad man tycker i stället för att bara ta emot och gnälla (nr 25).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Å andra sidan menar hon att också demokratis brister blivit upp-
gade:

- Demokrati betyder ju att även folk på gräsrotsnivå skall bilda sig en uppfattning, tycka och kunna påverka. Det är ju inte bara ett krav på människor att de skall ta ställning. Det är ju också ett krav på att dom skall ha en *chans* att ta ställning [...] att folk har tröttnat på politiker och blivit soffliggare beror på att de inte tror att de har någon beslutanderätt (nr 25).

E4-gruppen kämpar för att E4:an genom Umeå inte skall sträcka sig över Röbbäcksslätten – en av Sveriges största jordbruksslätter. Arbetet har varit framgångsrikt. Regeringen gav nyligen E4-gruppen rätt i dess kritik mot Vägverkets ekonomiska och miljömässiga beräkningar. Aktionsgruppen har framförallt agerat genom påtryckningar gentemot centrala beslutsfattare, men har också organiserat namninsamlingar och dylikt. Man har också fått positiv uppmärksamhet i medierna.

Gruppens representanter har träffat flera olika jordbruks- och kommunikationsministrar, två generaldirektörer, två vägdirektörer – ”*dom har varit ständigt bearbetade*”, förklarar en av de drivande i gruppen. Men det räcker inte med att bara trycka på, menar han. Man måste visa på brister som finns i handläggningen av frågan. Sådana brister finns i regel, anser han, och de kan vara mer eller mindre betydelsefulla. Finns det inte några formella eller andra brister man kan rikta uppmärksamheten mot är man däremot chanslös, tror han. Han har svårt att dölja sin cynism när han påstår att det saknar betydelse huruvida det finns en stark folklig opinion.

- Du stoppar inget enbart för att många inte tycker om en sak. Så enkelt är det inte, va [...] det enda som kan stoppa den (Vägverkets plan) är att det föreligger brister i själva planen, tekniska grejor alltså (nr 35).

Konflikterna mellan å ena sidan aktionsgruppens och å andra sidan kommunens och Vägverkets företrädare har varit omfattande. De ansvariga politikerna har enligt en intervjuperson som varit aktiv i aktionsgruppen (nr 35) visat prov på en närmast monumental brist på lyhördhet. Ett kommunalråd påstås vid ett möte ha sagt att ”*det här är sådant som vi sköter internt inom kommunal förvaltning, det har folket ingenting med att göra*”. Intervjupersonens inställning till denna attityd är naturligtvis fördömande:

- Jag menar, med den inställningen, det måste ju vara något av politisk harakiri. Det kan inte annat än reta folk. Jag menar, då har Du ju direkt omyndigförklarat allihop som Du förväntar Dig skall lik förbannat rösta

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

på Dig. [...] om man så demonstrativt visar att man inte behöver lyssna, då har man ju fan ingen rätt att hålla på med politik egentligen (nr 35).

En av de drivande i gruppen förklarar att det gått prestige i frågan, vilket ses som djupt olyckligt. Han befarar att det alternativa vägsträckningsförslag som arbetats fram inom gruppen inte kommer att utredas:

– Det går nog inte att uttrycka saken på något annat sätt än att vi har vunnit. Det är ju så helt enkelt. Skulle vi briljera eller glänsa och ha roligt med dem, så att säga, det skulle strö fruktansvärt mycket salt i såren. Då går det ännu mer prestige i det.

(I): Är det prestige i det?

– Ja, tacka för det! Jag menar, att ett sådant här litet amatörgång slår hela expertisen på fingrarna, det är ju fruktansvärt pinsamt. Där sitter högavlönat folk på heltid, som har jobbat med det här i tio år. Vi tar det på kvällstid, va, lediga stunder, och slår dem! Det är grymt (nr 35).

Intervjupersonen resonerar på ett principiellt plan om olika former av påverkansstrategier. Protestgrupper av detta slag får ju av lätt insedda skäl karaktären av en samling utvecklingsfientliga, kategoriska nej-sägare. I E4-gruppens fall menar han att det inte varit fråga om det. Han betonar att trafikproblemen måste lösas och att gruppen utarbetat ett eget förslag på vägsträckning. Man har alltså inte bara kämpat mot någonting, understryker han.

– Det beror på hur man ser det – ifall man kämpar för eller kämpar emot. Det är ju så att så länge Du tror att Du kan påverka något, då kämpar Du i regel för någonting. Men då Du har gått över en gräns där Du märker att här har man aldrig tänkt att lyssna, då måste Du ju faktiskt enbart kämpa emot (nr 35).

De demokrativärden forskarna tillskriver engagemang i föreningslivet brukar framför allt gälla sammanslutningar av mer reguljär karaktär. Ett värde som tillit – det sociala kapitalets främsta kännetecken – förutsätter, hävdas det, en viss långsiktighet i verksamheten. Just genom att det är fråga om upprepade möten genereras sammanhållning och solidaritet mellan gruppmedlemmarna. De aktionsgrupper som här uppmärksammas har emellertid varit temporära sammanslutningar. Inriktningen har varit konkret och avgränsad: att stoppa trafikplaner. Ändå kan man konstatera att flera av de demokrativärden som man inom forskningen brukar tillskriva organisationer uppkommit. Det gäller inte minst det politiska självförtroendet. De medborgare som stått i fokus för denna framställning har – inte utan viss

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

förvåning – upptäckt att det faktiskt går att påverka. Dessa erfarenheter beskrivs som *enormt stärkande* och *personlighetsutvecklande*.

Stödföreningar

En somalisk flykting är aktiv i *Somaliska föreningen i Umeå*. Han är akademiker och arbetar som lärare, och motiverar i första hand sitt engagemang med att han vill motarbeta den diskriminering av somalier som han menar förekommer. Samtidigt vill han bistå sina landsmän med råd och stöd i olika situationer. Eftersom föreningen baserar sig på etnicitet kan den betecknas som en identitetsrörelse (Engberg 1986). Föreningen är dock framför allt en intresseförening. Många somaliska flyktingar har placerats i Umeå och ”*då, när vi blev så många, tyckte jag att vi skulle behöva starta en förening som kan hjälpa våra barn och äldre*” (nr 17). Alla somalier i staden är medlemmar. Föreningen har minst två sammankomster i månaden; dessa beskrivs som välbesökta. En viktig del i verksamheten utgörs av den sociala samvaron. För denne intervjuerson är engagemang någonting självklart:

(I): *Tycker Du att man är en sämre medborgare om man inte engagerar sig?*

– Ja, det tycker jag faktiskt, eftersom det påverkar ens liv [...] Utan engagemang kan man inte utveckla sig som människa heller, och inte utveckla sitt land. Engagemang, det är något människorna behöver (nr 17).

En 22-årig kvinnlig universitetsstudent är engagerad i kvinnojouren *Alla Kvinnors Hus i Stockholm*. Hon vill göra en insats för kvinnor som utsatts för misshandel. Den främsta uppgiften är att hjälpa kvinnor i akuta situationer, men organisationen deltar även i debatten och bedriver intensiv påtryckningsverksamhet gentemot politiker på olika nivåer. ”*Det ger jättemycket att kunna hjälpa människor. Det känns jättebra*”, förklarar hon:

– Det känns väldigt bra att kunna göra någonting för andra. Ibland så känns det som att det blir väldigt självcentrerat när man pluggar. Jag ville göra någonting för någon annan också. För de här kvinnorna, de är väldigt utsatta.

(I) *Känner Du att Du kan göra någonting?*

– Ja, det tycker jag faktiskt. Många gånger så blir man ju väldigt frustrerad, då det t.ex. är många misshandlade kvinnor som aldrig lämnar sina män utan det slutar med att de blir mördade. Men vi räddar ju samtidigt

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

livet på flera. Och har man lyckats med en, så är ju det bra. Jag har ju inte gjort så väldigt mycket ännu, men de som jag hittills har pratat med de har jag nog hjälpt lite i alla fall (nr 32).

Även för denna intervjuperson är engagemang någonting självklart. Hon uppger sig ha ett starkt politiskt intresse, hon anser att samhället behöver förändras i en rad avseenden och känner behov av att medverka till detta. På frågan varför hon inte engagerar sig i ett politiskt parti svarar hon:

– Det är lättare att engagera sig så här i en enskild fråga, som man verkligen brinner för. Men jag är jätteintresserad av politik så jag skulle nog kunna tänka mig att engagera mig i ett parti också (nr 32).

Sociala proteströrelser

Kännetecknande för vår tid är att det politiska engagemanget tar sig helt nya former – det handlar inte sällan om lösliga, informella nätverk, vars deltagare ofta har ambitioner av ytterst temporär karaktär, men där det ändå finns en gemensam identitet som ligger till grund för engagemanget. Begreppet *social rörelse* åsyftar sådan struktur. Ibland har också begreppet *nya sociala rörelser* använts. Engagemang, protest och identitet är de mest centrala nyckelorden när man försöker karakterisera de individer som deltar i dessa rörelser (Diani 1992).

Åtta intervjupersoner är aktiva i sammanslutningar som här klassificerats som sociala proteströrelser: *Antisexistisk front* (nr 18, 19 och 20), *Fältbiologerna* (nr 21), *Greenpeace* (nr 24), *Kampanjgruppen mot McDonalds* (nr 22), *Antirasistiskt nätverk* (nr 23), *Nordiska samfundet mot plågsamma djurförsök* (nr 30).

Dessa individer är i samtliga fall ganska unga – den äldsta (nr 19) är 27 år – och genomgående är de intensivt engagerade för de målsättningar som deras sammanslutningar verkar för. Genomgående är det också universella och globala mål man verkar för, fast i det lokala territoriet. Man tycks ha anammat devisen ”tänk globalt, agera lokalt”. För en av de båda miljöaktivisterna i urvalet är målet exempelvis att ”rädda världen” (nr 24).

Vidare är det redan vid en första anblick slående att notera en annan gemensam nämnare, nämligen det mediala arbetssättet. En huvudstrategi för dessa proteströrelser är i samtliga fall att med hjälp av mer eller mindre spektakulära aktioner fånga mediernas uppmärksamhet och på det viset nå ut med budskapet till de många männis-

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

korna. Det är med opinionsbildning man vill uppnå sina mål.³

Vad som är påtagligt för dessa individer är det utomordentligt starka engagemanget. I lexikalisk mening kan man genomgående tala om *militanta* aktivister i den meningen att samtliga är stridbara, polemiska och ytterst målmedvetna. De tvekar inte om att ta strid för sina målsättningar. Det politiska engagemanget har också i extremt stor utsträckning sin grund i en anti-etablissemangsperception.

Inställningen till arbetsmetoderna skiljer sig dock åt på ett principiellt betydelsefullt sätt. Medan några är beredda att utan minsta tvekel gå utanför de ramar som lagen anger för att nå sina målsättningar, anser andra att man inte skall överskrida lagen. Vissa, som personligen inte kan tänka sig att använda sådana metoder, har ändå en viss sympati för dem så länge det inte är våldsamma metoder som åsamkar skador på människor och egendom. Det är just på denna punkt som skillnaderna mellan de olika sammanslutningarna ger sig till känna. I några fall kan man tala om *högmilitanta aktionsgrupper* i den meningen att de aktiva är ytterst stridbara och beredda att utan minsta tvekan överskrida det rättsligt sanktionerade fältet i sina strävanden – även om det exempelvis innebär att egendom skadas. I övriga fall, där man huvudsakligen opererar inom lagens ramar, men i princip kan tänka sig att överskrida dessa, handlar det om *låg-militanta aktionsgrupper*.

Högmilitanta aktionsgrupper

Kampanjgruppen mot McDonalds är liksom *Anti-sexistisk front* en ”hemlig” sammanslutning som arbetar informellt och nätverksmässigt. Ingen formaliserad organisation existerar följaktligen i något av fallen; på ett principiellt plan förkastas också av båda organisationernas representanter tanken på en sådan. En fundamental utgångspunkt är nämligen att undvika hierarki, vilket anses svårt i en formell organisation. Organisation leder till oligarki, hävdade Robert Michels i ett av samhällsvetenskapens verkligt klassiska arbeten i början av detta sekel (Michels 1983 [1915]). Dessa individer refererar förvisso inte till Michels i sina resonemang, men i argumenteringen för en platt och informell organisationsstruktur uttrycker de sig på ett sätt som vore de Michelskännare av högsta klass. Att välja representanter anses sålunda meningslöst; i samma ögonblick folket gör detta har folket för gott lämnat ifrån sig makten. Därav följer också en stark aversion mot det existerande samhällets form av demokrati. Dagens

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

”parlamentariska demokrati” fördöms kategoriskt. Det handlar bara om skendemokrati, menar man.

En strävan att undvika toppstyrning och hierarki, och över huvud taget att arbeta informellt och nätverksinriktat, finns också inom övriga protestgrupper. Till stor del är detta av allt att döma en konsekvens av att det är unga människor som bär upp dessa organisationer. Om det är någonstans man bör ha möjlighet att finna prov på post-moderna, anti-auktoritära värderingar bör det rimligen vara i denna typ av sammanslutningar.

Dock skiljer sig alltså karaktären på arbetsmetoderna för såväl veganernas som anti-sexisternas del från de övriga protestgrupperna i urvalet. Eller snarare kan man säga att motiveringen av valet av arbetsmetoder skiljer ut de högmilitanta från de lågmilitanta aktionsgrupperna. Arbetsmetoderna i de förra fallen är präglade av ett starkt samhällshat och ett tydligt inslag av utanförskap. De fyra intervjupersoner som är verksamma inom dessa sammanslutningar uttrycker i samtliga fall stark avsky mot samhället. De ser inga förutsättningar att få gehör för sina målsättningar inom ramen för de existerande samhällsstrukturer. För att nå resultat måste de använda vad som kallas för ”utomparlamentariska metoder”. Dessa metoder är dock långtifrån harmlösa. Att det finns tydliga inslag av illegala metoder i deras verksamhet upplevs helt naturligt. ”Lagarna är till för dem som tjänar på det”, säger en 27-årig kvinna när hon ombeds motivera sin positiva inställning till civil olydnad. De som tjänar på de existerande lagarna är, menar hon, ”människor som tjänar på exploatering av både människor och djur – företagare, överklass, övre medelklass, typ tjänstemän” (nr 19). Det är detta samhällshat som legitimerar illegala metoder. Här är ytterligare två exempel:

– Jag undviker gärna själva begreppet civil olydnad. Det känns som att... enligt min definition så tänker jag på plogbillsaktivister som stannar kvar på brottsplatsen och tar sitt straff. Det har jag ingen förståelse för över huvud taget. Det dom gör genom att stanna kvar och ta sitt straff, det känns mer som att de erkänner det system som vi i dag har, de lagar vi har [...] det samhället jag strävar efter skulle aldrig kunna uppnås genom parlamentarisk demokrati, eftersom det bygger på representation (nr 20).

– Jag tycker att brottslighet är ett uttryck för en politisk ståndpunkt.

(I): *I vilket sammanhang är brott en politisk handling?*

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

– Ja, det beror på. Att man stjälar, gör inbrott eller rånar banker är ju ett uttryck för att man inte respekterar samhällets lagar [...] stöld kan vara ett politiskt kampmedel.

(I): Vad tycker Du om civil olydnad?

– Det tycker jag är legitimerat [...] lagarna har skapats, använts och används av överklassen som ett sätt att kriminalisera underklassens ställning (nr 22).

Det är i samtliga fall unga personer som ingår i denna kategori av högmilitanta aktivister. Det är dock alldeles för enkelt att avfärda det starka engagemanget som ett uttryck för ”ungdomligt oförstånd”. En av dessa individer är som framhållits 27 år. Och medvetenheten om vad man gör är hög. Man är också beredd att betala ett högt pris, om så skulle behövas. ”Man får ju utstå ganska mycket repression om man ifrågasätter det samhälle vi har”, konstaterar en av dem (nr 18).

Låg-militanta aktionsgrupper

Även de intervjupersoner som är verksamma inom miljörörelsen är beredda att överskrida de rāmärken som lagen anger i sin kamp för *grön fred* (nr 24). Så har också skett; båda har åtalats efter att ha deltagit i en uppmärksammasad aktion mot ett skogsbolag som avverkade orörd skog, inte urskog, men näst intill – *naturskog till karaktären* (nr 21).

Såväl Greenpeace som Fältbiologerna ägnar sig åt aktioner av det slag som en av de högmilitanta aktivisterna uppger sig förakta: civil olydnad där man tar sitt straff och därigenom visar att man accepterar samhällets lagstiftning. Ett sådant agerande framstod för den ovan citerade intervjupersonen som meningslöst, rentav kontraproduktivt i och med att det enligt honom bidrog till att legitimera de existerande maktstrukturerna. Så resonerar naturligtvis inte miljöaktivisterna själva. För dem är aktionerna i högsta grad meningsfulla. Så meningsfulla, rentav, att de är beredda att ta hårda straff för sina aktioner:

– Jag ångrar mig absolut inte även om de (skogsbolaget som i samband med avverkningen) nu säger att de stämmer oss på en miljon. Och det gör dom. Jaha, det är så mycket pengar så då får jag väl leva på existensminimum för resten av livet (skratt). Då är det ju lugnt, då kan jag göra hur många aktioner som helst i fortsättningen (nr 21).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Ingen av de åtta intervjupersoner som är engagerade i någon av de sociala proteströrelserna ställer sig avvisande till civil olydnad (annat än i det fallet då en av dem tog avstånd från den enligt honom urvattnade formen av civil olydnad som innebär att man frivilligt tar sitt straff). Även den intervjuperson som är verksam i lokalavdelningen av den i förhållande till övriga proteströrelser tämligen konventionella *Nordiska samfundet mot plågsamma djurförsök* – en 23-årig student – ställer sig positiv till civil olydnad. Trots att stadgarna i hennes organisation uttryckligen förbjuder detta:

– Det är ingenting som Nordiska samfundet använder sig av, det får man inte göra. Gör man det i NSMPD:s namn blir man utesluten. Men som fenomen är jag inte helt ... ja, det är inte så att jag helt klart tar avstånd. Det är ett ganska svårt begrepp, vad som är civil olydnad, men i vissa fall tycker jag det är bra. Om man tittar på plogbillsrörelsen, t.ex. Den här kända aktionen mot JAS-planet. Det är ju helt icke-våld. Dom säger till i förväg, innan dom skall gå in på området. Det är väl mest en mediagrej, plus att dom stannar och tar sitt straff. Det tycker jag inte det finns något som helst problematik i. Det är ett bra sätt att arbeta (nr 30).

Demarkationskriteriet mellan högmilitanta och lågmilitanta aktivister tycks således gå i synen på vilken *typ* av civil olydnad som det är fråga om. Så länge det endast är fråga om att demonstrera inför medierna är det en harmlös och i grunden fullt acceptabel metod, enligt de senare. Poängen är just att det är *en mediagrej*, dvs. att syftet enbart är att få uppmärksamhet. I samma ögonblick medierna finner aktionerna ointressanta blir de således ointressanta. För de högmilitanta aktivisterna ter sig saken annorlunda. Förutom att väcka medial uppmärksamhet finner sig dessa, drivna som de är av sitt hat, också motiverade att tillgripa mer våldsamma metoder, som syftar till att förstöra egendom och på andra sätt sabotera verksamheten för dem som aktionerna riktar sig mot.

Detta synsätt finns i princip också representerat hos den intervjuperson som är verksam inom organisationen *Anti-rasistiskt nätverk* (nr 23). Skall man bekämpa rasism måste man i vissa avseenden vara beredd att spela på rasisternas villkor, menar hon. Att det även i detta fall handlar om starka passioner råder ingen tvekan om:

– De skall inte få plats i samhället! [...] Vi river ned deras plakatuppsättningar [...] Vi tar kontakt med affärer som säljer skivor och sånt som är rasistiska, och vi går och påminner dem om och om och om igen att det skall man inte göra [...] Jag har inte varit med på någon av de här aktionerna (där anti-rasister går runt i gäng och "håller ögonen öppna" efter rasister) men de som varit med har berättat att man fått tag på killar på

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

bar gärning, så att säga, som har satt upp plakat och sånt i rasismens syfte, och ... verkligen "diskuterat" med honom och skrämt upp honom ordentligt (nr 23).

En betydelsefull skillnad mellan anti-rasisternas och exempelvis veganrörelsens verksamhet är inte bara att den förra, vad gäller sitt syfte, har stöd i en betydligt bredare opinion, utan också i den officiella politiken. Toleransnivån vad gäller arbetsmetoderna är därför högre när det gäller en sådan verksamhet. Om en veganaktivist skulle "skrämt upp en köttätare ordentligt", eller sagt att "köttätare inte skall få plats i samhället", eller bara nöjt sig med att riva ned annonser om charkuterivaror eller att vid upprepade tillfällen ha gått runt till charkuterihandlare och gjort dem uppmärksamma på att det är högst olämpligt att sälja köttprodukter, skulle rimligen detta väckt starka reaktioner.

Låg tilltro till det politiska systemet

I samtliga proteströrelser är organisationen – i den mån en sådan existerar – genomsyrad av en icke-hierarkisk strävan. *"Ingen bestämmer. Vi har inga ledare, alla får ta ansvar för att det skall hända något"*, förklarar den 19-årige fältbiologen (nr 21). Greenpeace har en diametralt annorlunda modell, men även den är präglad av en anti-auktoritär grundsyn: *"Vi är inte en demokratisk organisation, men ändå beslutar vi tillsammans om saker och ting"* (nr 24). Organisationens nyckelord är *frivillighet*: de medlemmar som deltar i aktionerna väljer naturligtvis själva om de vill göra det. Framförallt handlar det om en resultatorienterad strävan. *"Demokrati för mig är att få till något som är bra [...] Jag tycker inte vi har någon demokrati idag"* (nr 24). Det viktiga är alltså resultatet, snarare än formen för hur beslut fattas. Det nuvarande politiska systemet anses i det avseendet vara dysfunktionellt. Det uppfattas som byråkratiskt och krångligt – *ingenting händer*.

– De (partierna) jobbar på ett väldigt konstigt sätt, och allt skall ta så väldigt lång tid, det skall gås igenom i olika sessioner osv. Jag vill att... skall man kunna påverka någonting, så skall man göra det på en gång. Jag vill kunna se ett resultat snabbt, inte dra ut på tiden [...] Det är mycket snack och liten verkstad. Jag tycker t.ex. att de borde stoppa alla gifter, något som är fruktansvärt viktigt. Men det gör de inte, utan de säger saker som "jo, det får ni väl hålla på fram till år 2010 då". (nr 24).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Tilltron till det demokratiska systemet är ytterst låg även hos samtliga åtta intervjupersoner som är verksamma i proteströrelser. Återigen är begreppet "parlamentarismen" något av en styggelse:

– Jag tror ju inte på parlamentarismen – över huvud taget. Jag tror inte på systemet. Jag tycker det blir så väldigt hierarkiskt och toppstyrt. Människor får ingenting att säga till om och kan inte påverka beslut som rör dem (nr 21).

Det statsrättsliga benämningen av "parlamentarismen" tycks vara okänd för de intervjuade; begreppet har karaktären av ett kodord för det existerande politiska systemet. Detta system upplevs som korrupt. Ett gemensamt kännetecken är en irritation över att dagens "parlamentariska" system är icke-responsivt och ur stånd att på ett effektivt sätt hantera de frågor som engagerar intervjupersonerna. Men det största problemet tycks vara avsaknaden av handlingskraft: "Det är mycket snack och liten verkstad", som en av dem uttrycker saken (nr. 24). De byråkratiska kvarnarna maler långsamt, menar man, alldeles för långsamt. "Allt skall ta en sån tid". I dessa avseenden påminner denna kritik mot det demokratiska systemets institutioner om den som de auktoritära, fascistiska och nazistiska strömningarna formulerade i mellankrigstidens Europa. Det nuvarande politiska systemet anses inte kunna lösa de svåra problemen, och därför anses det vara legitimt att ta saken i egna händer – själva målet med de aktioner man genomför är överordnat det formmässiga.

Dessa intervjupersoner understryker betydelse av att "komma ut till fler människor" i opinionsbildningen så att inte bara det blir "högt utbildade människor som sitter högt upp i samhällspyramiden och diskuterar kring andras problem" (nr 19). Det är genom opinionsbildning man försöker förändra samhället. En framgångsrik opinionsbildning förutsätter, framhåller man, medial uppmärksamhet. Strategin går därför ut på att med hjälp av spektakulära aktioner få så stor uppmärksamhet som möjligt. En viss tveksamhet finns dock inför denna strategi. En av aktivisterna i en av de högmilitanta rörelserna uppger sig känna alltmer tveksamhet inför mediekontakter:

– Ju mer tid som går känner jag att jag vill undvika all kontakt med medier över huvud taget. Jag tror att för att vi skall få ut vårt budskap så måste vi skapa nya egna medier och medier, för att sprida propaganda. För som det nu är är vi ju bara ett gäng clowner för media som de tjänar mycket pengar på att skriva om (nr 20).

Samtliga av de fyra intervjupersoner i denna kategori uttrycker som framgått en stark misstro gentemot det politiska systemet; att tala

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

om politikerförakt är definitivt relevant i dessa fall. Misstron gäller som framgått också den "parlamentariska demokratin":

- Demokrati för mig är att just inte bli härskad över (nr 18).
- Det är parlamentarismen som är ett hot mot demokratin, inte vi (nr 20).
- Det jag ser som ett djävligt stort problem är att demokratibegreppet är begränsat till bara det partipolitiska. Jag menar, det kallas demokrati bara för att vi får rösta vart fjärde år [...] Den här kvantitativa rösträkningsmetoden, när man går och röstar vart fjärde år, så får ett parti ett visst antal röster och så får man ... ja ... demokrati helt plötsligt så här, va (skratt). Men det finns någon slags annan demokrati där det är mer som ett ansvarstagande, en social relation mellan människor där man är mer eller mindre jämlik och liksom tillgodoser människans behov och tar varandra på allvar (nr 19).
- Jag tycker att den parlamentariska demokratin är väldigt odemokratisk. Den är inte demokratisk alls. Det inflytande som vi har vart fjärde år, dvs. att välja representanter, ja – det är ingenting tycker jag (nr 22).

Ännu en gång ser vi hur begreppet "parlamentarism" används ytterst pejorativt, som någonting synonymt med icke-demokrati. När begreppet "parlamentarisk demokrati" förekommer sker detta med ironi, med tydliga anföringstecken, liksom för att framhålla den själv-motsägelse begreppet innehåller: en verklig demokrati kan enligt detta synsätt inte vara parlamentarisk.

Vad avser man då med en "parlamentarisk demokrati"? Den nuvarande formen av representativ demokrati, med politiska partier som de centrala förmedlingslänkarna av folkviljan, underkänns; den beskrivs som en *skendemokrati* (nr 18).

Ett gemensamt kännetecken hos dessa åtta individer är också att de tar avstånd från de medborgare som är passiva och oengagerade i viktiga samhällsfrågor. Detta avståndstagande tar sig olika uttryck, allt ifrån ett starkt fördömande av de politiskt indifferent, som anses vara dåliga medborgare, till ett mer förstående – men i grunden ändå fördömande – hållningssätt:

- Det är ett privilegium att vara medveten om förtryckandets strukturer och vara medveten om alla hierarkier som existerar och exploatering och allt. Det är verkligen ett privilegium, så att det går ju inte att förakta människor som inte är medvetna (nr 19).
- Förut var det så att jag blev besviken när människor inte lyssnade eller förstod när jag försökte prata om saker jag tycker är viktiga och intres-

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

santa. Men det är ju något slags elitism i det också, att jag liksom sätter mig över andra och säger ”nu skall Du engagera Dig politiskt, Du bryr Dig ju inte ett skit”. Men vi måste försöka få fler människor intresserade utan att liksom pracka på dem våra idéer (nr 20).

– Det är ledsamt att se hur människor inte bryr sig. Jag hoppas de vaknar någon gång (nr 24).

”*Det går ju inte att förakta människor som inte är medvetna*”, säger en av dessa intervjupersoner. När hon talar om sig själv som ”privilegerad” såsom varande i besittning av en alldeles särskilt väl utvecklad medvetenhet om ”förtryckets strukturer” är det dock svårt att helt frigöra sig från intrycket att hon uttrycker just den form av ”elitism” som en annan av de här citerade intervjupersonerna talar om. Denna inställning skall kanske inte kallas ”förakt”, men det är utan tvekan en nedlåtande och ytterst fördömande attityd.

Den senast citerade intervjupersonen gjorde redan som 10-åring egna protestlistor som hon skickade till fabriker som förorenade miljön. För henne är engagemanget i Greenpeace någonting som skänker djup tillfredsställelse:

– Absolut. Jag sitter inte bara hemma och klagar, utan jag gör något konkret. Och det känns väldigt bra för mig personligen. Jag trivs även med det sätt vi arbetar och med de människor som är med i Greenpeace (nr 24).

Gemensamt – och särskiljande

Den fråga som stått i blickpunkten i detta kapitel är vad som kännetecknar de medborgare som engagerar sig i politiskt adekvata sammanslutningar. Vi kan först konstatera att för de flesta av dessa 19 intervjupersoners engagemang är av den karaktären att det utan tvekar berikar demokratin på det sätt som antas i litteraturen. I några fall är det mer tveksamt. Huruvida det i dessa fall handlar om attityder och beteenden som är demokratiskt acceptabla och vitaliserande är en fråga som vi återkommer till.

Gemensamt för samtliga intervjupersoner är att det är fråga om ett *starkt engagemang*. I det avseendet finns en fördömande attityd gentemot passiva medborgare. Den är dock mer eller mindre kamouflerad.

Ingen av de intervjuade menar vidare att det engagemang som de drivs av är möjligt att på ett meningsfullt sätt kanalisera genom ett politiskt parti. I varierande grad upplever intervjupersonerna *parti-*

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

erna som *förstelnade*. Att arbeta inom ramen för en aktionsgrupp eller en folkrörelse upplevs som betydligt mer meningsfullt. Det anses ge mer resultat, vilket är viktigt i sammanhanget. Samtliga intervjupersoner är nämligen *starkt handlingsinriktade*. Ett sista gemensamt kännetecken är av social karaktär: i dessa sammanslutningar finns en gemenskap som – särskilt för de unga intervjupersonerna – är mer eller mindre starkt *identitetsskapande*.

Motivet för engagemanget skiljer sig emellertid åt på ett påfallande sätt. Skillnaden kan beskrivas med hjälp av motsatsparet universalism-partikularism. Den ena extrempunkten på en glidande skala av universella kontra partikulära målsättningar är ”att rädda världen” (nr 24), den andra att av lokala intresseskäl förhindra en vägdragning (nr 35). Liksom de lokalpolitiskt verksamma individerna i föregående kapitel – alltså de som var aktiva i lokala partier – kännetecknas de intervjupersoner som är verksamma i lokala aktionsgrupper av en pragmatisk och resultatorienterad inställning. De vill nå konkreta resultat till gagn för människor i det lokala territoriet. Antingen för alla individer (by- och stadsdelsföreningarna och protestgrupperna) eller bara för vissa (stödföreningarna).

Dessa individers motiv, attityder och arbetssätt skiljer sig således inte från de partiaktivas när det gäller den handlingsorienterade attityden. Vad som skiljer är bedömningarna i *vilket sammanhang* man lämpligast och med störst framgång når resultat. För de olika individer som uppmärksammats i detta kapitel framstår partiengagemang som kontraproduktivt. Särskilt gäller detta de unga aktivisterna inom de olika proteströrelserna; dessa har i regel en alienerad syn på det politiska systemet. Den ”parlamentariska demokratin” – fritt översatt det nuvarande systemet – upplevs som en styggelse. Härur följer också den mest dramatiska skillnaden mellan de olika individerna i urvalet: huruvida det är acceptabelt att agera för sin sak utanför lagens rāmärken. Graden av *procedurorientering* skiljer sig således högst påtagligt. Att följa de demokratiskt beslutade spelreglerna har för intervjupersonerna inom de sociala proteströrelserna inget egenvärde. Det primära är att man når resultat. Därmed är vi framme vid frågan huruvida även dessa individer, som arbetar med samhällsfrågor utifrån andra utgångspunkter än vad de partiaktiva gör, kan karaktäriseras som demokratins trotjänare.

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Demokratis trojänare?

En viktig skillnad mellan de båda kategorier som stått i förgrunden i de båda sista kapitlen är att de som verkar inom partierna, i motsats till de aktivister som valt att engagera sig utanför partipolitiken, kännetecknas av en beredskap av att *ta ansvar för hela samhället*. Detta är två fundamentala aspekter av det partipolitiska engagemanget: dels att ta ansvar för politiska beslut, även impopulära sådana, dels att göra avvägningar och prioriteringar utifrån en mer eller mindre konsistent samhällsåskådning.

Frågan om de demokratiska implikationerna av detta snävare men nog så intensiva engagemang är dock långt ifrån enkel att besvara. För en positiv tolkning talar argumentet att allt samhällsengagemang, åtminstone sådant som inte uttryckligen strävar efter att omkullkasta det demokratiska styrelseskicket, är av godo. Redan här bör man då göra en åtskillnad mellan de proceduriellt orienterade intervjupersonerna i urvalet – *demokratianhängarna* – och övriga, som uttryckligen tar avstånd från den ”parlamentariska demokratin”.

Följande bedömning har gjorts i en annan rapport till Demokratiutredningen där två rörelser som tillämpar civil olydnad som kampmetod studeras, nämligen veganrörelsen och vad som kallas för ”flyktinggömmarna”:

Även om djurrättsaktivisterna och flyktinggömmarna uttryckligen kritiserar politiska beslut och beslutsfattare – och ibland agerar på tvärs med beslut och lagar – menar vi att deras verksamhet kan bidra till att stärka såväl välfärdsstaten och demokratin. De slår vakt om grundläggande värden och skapar genom sin verksamhet solidaritet, vilket kan stärka välfärdsstaten. De bidrar till den kollektiva åsikts- och viljebildningen och reflexiviteten, vilket kan stärka demokratin (Hebert & Jacobsson 1999, s. 115).

Det är ett anmärkningsvärt naivt betraktelsesätt som här redovisas. Kritik mot politiska beslut och politiker tillhör om något demokratis själva livsluft, och att, som här, framställa detta som någonting i grunden stridande mot demokratin, är besynnerligt. Vad som är kärnpunkten i diskussionen är hur man skall se på lagbrott – och ibland våldsam skadegörelse – i en demokrati. Genom att företräda vissa ”värden” kan man, enligt Hebert och Jacobsson dels stärka samhällsgemenskapen – solidariteten – dels bidra till ökad reflexivitet och därmed värna såväl välfärdsstaten som demokratin. Även om man bryter mot demokratiskt fattade beslut. Man kan fråga sig om detta gäller alla aktiviteter eller bara vissa ”värdebaserade” (och i så fall vilka).

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

Argumentationen utesluter såsom det uttycks här inte mer uttalat antidemokratiska rörelser från att bli betraktade som demokratiska vitaliseringsfaktorer. Om det grundläggande kriteriet för huruvida en rörelse genom sin aktivitet bidrar till demokrati är att den ökar "reflexiviteten", är det svårt att på definitionsföremålsgrunder utesluta andra mer tvivelaktiga sammanslutningar såsom demokratiskt värdefulla, så länge även dessa kan sägas bidra till "den kollektiva åsikts- och viljebildningen".

Att på ett generellt plan säga att alla typer av organisationer som uppfyller de kriterier som anges i citatet ovan berikar demokratin är enligt vår mening knappast möjligt. Ytterst är det en empirisk fråga. Vad som i detta sammanhang blivit uppenbart är att det i flera fall inom de sociala proteströrelserna finns ett starkt avståndstagande från de regler och procedurer som den existerande demokratiska ordningen baserar sig på. I några fall ter det sig berättigat att tala om demokratiförakt.⁴

En annan utgångspunkt kan vara i vems intresse man agerar. En distinktion kan göras mellan å ena sidan sådant engagemang som syftar till att hjälpa andra människor (Röda Korset, IOGT-NTO, Alla Kvinnors Hus, Anti-rasistiskt nätverk, Anti-sexistisk front samt miljöorganisationerna) och djur (veganrörelsen och Nordiska Samfundet mot plågsamma djurförsök) och å andra sidan de lokala aktionsgrupperna (utom Alla Kvinnors Hus) vars engagemang syftar till att värna det egna intresset. När syftet är att hjälpa andra snarare än sig själv framstår engagemanget åtminstone tentativt som gynnsamt för demokratin i stort.

Samtidigt baseras demokratin på föreställningen om att människor skall kunna påverka sådant som de upplever som betydelsefullt i deras egen livssituation. Just detta sägs emellanåt vara något utmärkande för den individualisering av demokratin som ägt rum under senare år: att själv eller tillsammans med andra kunna påverka det näraliggande, i den lokala vardagen. Vår bedömning är därför att inte bara de attityder och aktiviteter som förekommer inom de traditionella folkrörelserna, utan också inom de lokala aktionsgrupperna, på ett entydigt sätt är till gagn för demokratin. För sin vitalitet är demokratin beroende av engagerade medborgare – inom såväl som utom de politiska partierna.

Den typ av mothåll av det slag som de lokala proteströrelserna representerar är om något hälsosamt för de politiska institutionerna. Låt oss avsluta med att citera den jordbrukare som är verksam inom den framgångsrika E4-gruppen:

7 ALTERNATIVT POLITISKT ENGAGEMANG

– Jag tror att det behövs sådana här grejer. Att etablissemang tar stryk några gånger. Jag hoppas att dom åker på ännu mera stryk, då och då. Då kommer dom att lära sig att lyssna från början, innan dom kör hela processen och sedan åberopar ”ja, men för fan, det var ju ett demokratiskt beslut” (nr 35).

Noter

¹ Det viktiga är dock att de aktuella föreningarna är vad Putnam kallar för ”öppna”. Med detta avses att vem som helst kan bli medlem. Motsatsen är ”slutna” grupper och föreningar, vars själva existensberättigande motiveras av exklusion. I slutna grupper är sammanhållningen mellan medlemmarna stark men samtidigt frodas intolerans gentemot det omgivande samhället. Sådana sammanslutningar anses av Putnam inte vara till gagn för uppkomsten av socialt kapital.

² Se exempelvis Folkrorelseutredningens betänkande *Ju mer vi är tillsammans*, SOU 1987:33.

³ Detta är också en central slutsats i Gidlunds (1978) avhandling om hur lokala, temporära aktionsgrupper agerade under åren 1965–1975.

⁴ Själva avstampet i diskussionen görs i Robert Putnams (1993) vid det här laget tämligen välkända tes om hur socialt kapital uppstår i ett samhälle. Herbert och Jacobsson tycks dock i detta sammanhang ha gjort sig skyldiga till en fel-tolkning av Putnams arbete. Denne gör nämligen en distinktion mellan öppna och slutna sammanslutningar (se ovan s. 141 f.). Endast de förra anses av Putnam vara värdefulla ur demokratisk synpunkt. I dessa öppna sammanslutningar möts människor från olika samhällsgrupper, vilket är poängen: förståelse, tolerans och social tillit även till andra än dem i den egna gruppen uppstår som en konsekvens av interaktionen. För de slutna föreningarna gäller motsatsen. Solidariteten och gemenskapen inom sammanslutningen blir ofta stark, men detta på bekostnad av dem som står utanför. En ”vi-och-dom”-känsla är själva livsluften för slutna grupper; i stället för social tillit tenderar därför intolerans mot det omgivande samhället att uppstå. Mot bakgrund av att åtminstone den ena av de båda grupper som studeras i Herbert och Jacobssons rapport – liksom flertalet av de sociala proteströrelser som här behandlats – är att betrakta som slutna finns ytterligare skäl att ifrågasätta den positiva slutsatsen beträffande dessa gruppers demokratiska betydelse.

